

Vízkereszt utáni első vasárnap: A gyermek neveléséről és kötelességeiről

Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy a vízkereszt utáni első vasárnapra írt prédikációik alapján négy 16. századi postillaszerző (Beythe István¹, Kulcsár György², Bornemisza Péter³, Telegdi Miklós⁴) gyermekképét összevessem. Horváth Csaba Péter mutat rá arra,⁵ hogy a 16. században még a protestáns egyházak prédikátorai is a középkori perikóparendet követték, prédikációik ebből adódóan – témájuk, felosztásuk és a bennük megfogalmazott tanítás tekintetében – gyakorta igen hasonlóak voltak. Nincs ez másként a vízkereszt utáni első vasárnapra írt beszédek esetében sem, az erre a napra kijelölt evangéliumi hely (Lk 2,41–52) ugyanis szinte egységesen arra ösztönzi a prédikátorokat, hogy a szülők és a gyermekek kötelességeiről beszéljenek gyülekezeteikben.

A gyermek, a gyermeki szerepek illetően való középpontba állítására, úgy tűnik, más evangéliumi helyek nem kínáltak ilyen egyértelmű lehetőséget. Ez azzal lehet összefüggésben, hogy a gyermek Jézus életével az említett evangéliumi verseken kívül más szakaszok nem igazán foglalkoznak. Az információk eme hiányára Telegdi is utal: „Mít cselekedett legyen peniglen az mi urunk attul fugva,

¹ BEYTHE István, *Az evangéliumok magyarozattii: kiket a koeroeztyeni gyoelekoezetben ezten-doe által zoktak praedikállani*, (Németújvár: Manlius, 1584). RMNY 552.

² KULCSÁR György, *Postilla, az az Evangeliomoknak [...] magyarozattia [...]: mellyeket ezten-doe által a kereztienek gyoelekoezetibe szoktak olvasni es hirdetni* (Bártfa: Guttgesel, 1579). RMNY 426.

³ BORNEMISZA Péter, *Masic része az evangeliomokból es az epistolakból való tanusagoknak, mellyeket az keresztyeneknek gyülekezetibe szoktak predikalni minden ünneppnap*, (Sempte: [typ. Bornemisza], 1574). RMNY 355. (A továbbiakban: *Postilla II*); BORNEMISZA Péter, *Predikatioc egész esztendő által minden vasarnapra* (Detrekő: [typ. Bornemisza], 1584). RMNY 541. (A továbbiakban: *Foliopostilla*.)

⁴ TELEGDI Miklós, *Az evangeliomoknak [...] magyarozattyanac elseo része* (Bécs: Apffl, 1577). RMNY 374.

⁵ HORVÁTH Csaba Péter, „Hogyan írt prédikációt Telegdi Miklós és Pázmány Péter?”, in *Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJRAY Alinka és BAJÁKI Rita, 183–191 (Vác: Mondat Kft., 2013), 183, 1. jegyzet.

hogy születésének negyvenedik napján az templomba felvitették, tizenkét esztendő koráig, megint tizenkét esztendő korátul fogva az ő életének harmincadik esztendőiglen, arrul az evangelisták semmit nem irtanak”.⁶ Erre Bornemisza is kitér mindkét művében, a foliopostillájában némi katolikusellenes éllel: „Az miket kedig az pápások az ő legendájukban maguk fejtől írogattak egy néhány gyermeki dolgáról, soha nem tetszett csak egy értelmes embernek is. Elégedjünk azért mi is azoknak igaz értelmivel, az kiket az apostolok írván, elégnek lenni ítélték öfelőle.”⁷ Postilláskönyvének második kötetében mégis mintha ő maga is sietne ezeket a hiányokat legalábbis lehetőség szerint kitölteni, mielőtt elmorfondírozik azon, hogy mivel tölthette Jézus a gyermekkorát:⁸ „De arról semmit nem írnak, tizenkét esztendő előtt mit művelt. Sőt azt sem írják meg, hogy az után is mind harminc esztendő koráig mit művelt volna: hanem csak ezt írja szent Lukács, hogy az ő szüleinek engedelmes volt”.⁹

Ez az adathiány közrejátszhat abban, hogy még a Jézus születésével, bemutatásával és körülmelésével kapcsolatos evangéliumi helyekre épülő prédikációk is az erkölcsi tanításra vagy a dogmatikai mondanivalóra helyezik a hangsúlyt,¹⁰ s a megváltó gyermekségére kevés figyelem jut. Fontos összefüggés, hogy az evangéliumok más gyermekszereplői sem saját jogukon kerülnek előtérbe, hanem csodálatos gyógyulásuk vagy feltámasztásuk okán. A kapernaumi százados fiának meggyógyítása kapcsán¹¹ például az emberi gyarlóságról és hitről van szó elsősorban, Beythe Istvánnál egy csodatételekről szóló tanulság jelenik meg,¹² foliopostillájában Bornemisza pedig tovább duzzasztja a Beythénél található

⁶ TELEGDI, *Az evangéliomoknak magyarazattyanac elseo része*, O3^r. – Egyféle magyarázatot is kínál erre a szerző: „Tálám azért, hogy ez idő alatt semmi oly dologba nem foglalta magát, ki az Messiásnak tisztit nézte volna, hanem csendes és úgymint ember emberi mód szerént való közönséges életet viselt” (Uo., O3^r). Vagyis gondolhatjuk, hogy a szokásos gyermeki engedelmeségen kívül más, tanításra alkalmas dologt nem művelt, ezt az engedelmeséget pedig kellőképpen kivesézi a választott evangéliumi hely is.

⁷ BORNEMISZA, *Foliopostilla*, LXXXIII^r.

⁸ BORNEMISZA, *Postilla II*, 6^r. Egyike lehet ez azoknak a kiegészítéseknek, amelyeket a szakirodalom méltatni szokott Bornemisza stílusával kapcsolatban: NEMESKÜRTY István, *Bornemisza Péter kísértései* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984), 80–84.

⁹ BORNEMISZA, *Postilla II*, 6^r.

¹⁰ Horváth Csaba Péter doktori dolgozatában elhatárolja egymástól ezt a két tanítást: a jelentős ünnepek a hittételekkel foglalkoznak, míg az évközi vasárnapok inkább a hallgatóság magaviselésére irányítják a figyelmet: HORVÁTH Csaba Péter, *Telegdi Miklós (1535–1586)*, Doktori (PhD) értekezés (Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2019), 84–85. Hozzáférés: <https://doi.org/10.15774/PPKE.BTK.2019.013>.

¹¹ Szentháromság nap utáni 21. vasárnap.

¹² BEYTHE, *Az evangéliomok magyarazatii*, 291^r.

tanulások számát, miközben a pogányok között fellelhető hívőkről és az isteni gondviselésről tanít.¹³ A Jairus leányának meggyógyításáról¹⁴ szóló szentírási részletre épülő prédikációk is ódzkodnak a konkrétumokra való reflektálástól, Pázmány Péter a 17. században majd arról beszél, hogy mint kell a keresztény leányt nevelni,¹⁵ a 16. században, az általam vizsgált kötetekben azonban még csak a gyülekezetről, a hitről, a csodatételekről, illetve a halálról esik szó. Persze itt figyelembe kell vennünk azt is, hogy ezeket a gyermekszereplőket korántsem találjuk olyan aktív helyzetben, mint a templomban tanító Jézust, fekvő betegként vagy halottként jelennek meg, és gyakran a szülei szempontjából vannak ábrázolva, így lényegében olyan intenzív érzések „tárgyaivá” csupaszodnak, mint a bánat vagy a kétségbeesés, illetve a csodatétel miatti hála, öröm és megkönnyebbülés.

Ezért is érdekes megvizsgálni, milyen nézeteket közvetítenek a postillakötetek szerzői a gyermekek nevelésével és kötelességeivel kapcsolatban, milyen tanúságokból építik fel mondanivalójukat, hogyan festik le a szülők és gyermekeik közötti viszonyt, és miképp vélekednek az ideális vagy épp az átlagos gyermekekről. Mielőtt azonban ezekre rátérnék, fontos megemlíteni, hogy a családi élet egy másik fontos elemére, a házasságra építő vízkereszt utáni második vasárnapi prédikációkban is felmerülhet a gyermekek helyes nevelésének és a családi életben betöltött szerepüknek a kérdése.

Ezek és a tárgyalt prédikációk, amennyiben legszembetűnőbb jellegzeteségeiket vizsgáljuk, eltérő hosszúságúak, és ebből adódóan eltérő számú tanúságra oszlanak a beszédek. Mindezt a függelékben található táblázatban szemléltetem. Mindenesetre ugyanazzal a négy témával találkozhatunk bennük annak ellenére, hogy különböző felekezeteket képviselő prédikációszerzők írták őket:¹⁶ az ünnepről, a szülőkről, a gyermekekről és valamilyen teológiai fejtegetésről (a hívek Krisztus felőli bizonyossága, az elveszett Krisztus megtalálása, Isten igéje felől való gondolkodás) szóló egységekből épülnek fel. Az egységek

¹³ BORNEMISZA, *Foliopostilla*, Dcxlíiii–Dclv.

¹⁴ Szentháromság nap utáni 24. vasárnap.

¹⁵ PÁZMÁNY Péter, „Mint kel a keresztény leányt nevelni”, in PÁZMÁNY Péter, *Összes munkái*, kiad. (I:) RAPAICS Rajmond, KISFALUDY Árpád Béla, (II:) BREZNAVY Béla, KISFALUDY Árpád Béla, RAPAICS Rajmond, (III:) KISS Ignác, (IV:) KISS Ignác, RAPAICS Rajmond, (V:) RAPAICS Rajmond, SZÉKELY István, KISS János, DEMKÓ György, (VI–VII:) KANYURSZKY György, 7 köt. (Budapest: Magyar Királyi Tudomány-Egyetem, 1894–1905), 7: 613–633.

¹⁶ Horváth János szerint postillaköteteik kiadásakor még Kulcsár és Beythe inkább az evangélikus felekezethez tartoztak. HORVÁTH János, *A reformáció jegyében: A Mohács utáni felszázad magyar irodalomtörténete* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953), 340, 422.

sorrendje nem teljesen esetleges, alapvetően ugyanis az evangéliumi történet kronológiáját követik: először az ünnepről, majd a szülőkről (kötelességeikről, hibáikról, keserűségeikről), végül a gyermekekről (kötelességeikről, a gyermek Jézusról) esik szó. A beszédek kapcsán alapvetően arra a három viszonyulásra figyeltem, amelyet Telegdi Miklós így fogalmaz meg: „mint kelljen minden embereknek Istenhez, a szüléknek magzatjokhoz, és a magzatoknak szüleikhez magokat tartaniok”.¹⁷

A gyermek Jézus példája

A prédikációk egyaránt megmutatják a jó és rossz gyermeket, a kettő közötti átmenetet a nevelés milyensége határozza meg. A jó gyermek példáját egyértelműen Jézus adja, és két kulcstulajdonsága az engedelmesség és a szülők tisztelete. Bornemisza foliopostillájában így mutatja be a gyermekkorú Jézust: mindig jól viselte magát, még akkor is, mikor a szülők figyelme lankadt a gondviselésben; mikor mondtak valami jót a szülei, azt „édességgel, pokol kedv nélkül megfogadta”¹⁸, ha munkáról, ha tanulásról, ha imádkozásról volt szó, minden ellentmondás nélkül szót fogadott. Hogyha szülei hibát vétettek, azt vagy békésen tűrte vagy pedig „szép fiúi édes beszéddel”¹⁹ másra intette őket. A „másra intés” az egyetlen mozzanat ebből a felsorolásból, amellyel nem találkozunk más szerzőknél a különféle gyermeki kötelességek sorjázásakor.

Az öt prédikáció mindegyike, még Beythe István rövidke, kérdés-felelet formájú beszéde is kiemeli, hogy „[a] fiak is engedelmesek legyenek az ű szüleiknek mindönökben, mikor Isten parancsolatja nem ellenzi”, illetve „[m]ikor azért az Isten parancsolatja, avagy az reánk bízott hirdetés, avagy az körösztényi gyülekezet haszna nem ellenzi, engednünk kell szüleinknek és fejedelmüknek”.²⁰ Isten parancsolata az elsődleges, de a szülőknek való teljes alárendeltség és engedelmisség az első lépés az Istennek való alárendeltség és engedelmisség irányába.²¹ Viszont ha a szülők vagy feljebbvalók rosszra intenének, annak természetesen

¹⁷ TELEGDI, *Az evangéliomoknak magyarázattyának elseo resze*, 214.

¹⁸ BORNEMISZA, *Foliopostilla*, LXXXVII.

¹⁹ Uo.

²⁰ BEYTHE, *Az evangéliomok magyarázattii*, 56.

²¹ Allison P. COUDERT, „Educating Girls in Early Modern Europe and America”, in *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance: The Results of a Paradigm Shift in the History of Mentality*, ed. Albrecht CLASSEN, 389–414 (Berlin: De Gruyter, 2005), 397. Hozzáférés: <https://doi.org/10.1515/9783110895445>.

ellen kell szegülni. Rosszon nemcsak erkölcsi tekintetben helytelen, hanem egyes házasságok esetén a gyermek eredeti vallásától való eltántorítását, eltévelyedése meggátlásának elmaradását is érthetjük. Hasonlóról ír Bornemisza 1574-es postillájában a házasság kapcsán: „az gyermekek is a két hitű szülemek között eltévelyedik, avagy képmutató hamis keresztyénné leszen”.²²

Akárhogy is, csak elméletileg adott a dacolás, a szembeszegülés lehetősége,²³ ugyanis nem sokkal később a szintén Bornemisza által támasztott követelmények szinte már teljesen kizárják ezt az opciót: „De meglássuk, hogy jó bizonyosok legyünk Istenünknek akaratajának ismeretibe, hogy tudatlanságból ne ellenkezzünk szüleinkkel, se lelkipásztorinkkal. Mert önekik is tartozunk engedelmességgel minden jó dolgokba”.²⁴

A hierarchia szigorú betartására intenek közvetve azok a tanúságok vagy tanúságrészek is, amelyek a szülők tökéletlenségét úgy hangsúlyozzák, hogy empátiát is tanúsítanak irányukba: „vannak még az igön nagy szentökben is vétőknek, gondviseletlenségnek, tudatlanságnak és elfeledésnek bínei”.²⁵ A szülő vagy a feljebbvaló bárminemű tökéletlensége nem mentesít tehát a neki való engedelmesség alól: „Így cselekedjünk mi is, ha szintén gazdagbak, tudósbak, erősebbek volnánk is szüleinknél, és ők megvénhüdtenek volna, együgyűk, tudatlanok és erőtlének volnának is, mi mégis tiszteljük és böcsüljük, és minden jóba örömost szolgáljunk”;²⁶ „minden békességgel való szenvedésben, hogy tűrjünk szüleinknek, elszenvedjük, ha valamibe minket megbántanak, ne vegyük gonosz néven tőlük, ha nem mindenben kedvünk szerént esik az ű dolgok. Sőt ha a vénség miatt eszekben megfogytakoznának is, ne utáljuk meg űket, elhallgassuk örömost az ő zsemböldröéseket.”²⁷

²² BORNEMISZA, *Postilla II*, 95°.

²³ Kitér erre a dilemmára a kora újkori vallási kisebbségek gyermekeit bemutató tanulmánykötet előszava is: a gyermekekből felnövekvő fiatalok kövessék-e saját lelkiismeretüket és vallásos meggyőződésüket, vagy maradjanak hűségesek a családjukhoz, engedelmeskedjenek a szüleiknek. A szerzők felteszik a kérdést, hogy mekkora hatóereje lehetett az adott gyermeknek a saját vallási identitása megformálásában, mikor tulajdoníthatnak a felnőttek ilyen hatóerőt neki. Tali BERNER and Lucy UNDERWOOD, „Introduction”, in *Childhood, Youth and Religious Minorities in Early Modern Europe*, eds. Tali BERNER and Lucy UNDERWOOD, Palgrave Studies in the History of Childhood, 1–39 (h. n.: Palgrave Macmillan, 2019), 7, 26.

²⁴ BORNEMISZA, *Postilla II*, 74°.

²⁵ BEYTHE, *Az evangéliumok magyarazatii*, 55°.

²⁶ BORNEMISZA, *Postilla II*, 74°.

²⁷ TELEGGI, *Az evangéliomoknak magyarazattyanac elseo resze*, 224–225.

Nem szabad azonban elhallgatni, hogy ezek a beszédek kimondottan a magcsaládokra koncentrálnak,²⁸ így nem kerül elő bennük a nagyszülők, az árvák, a mostohák, a féltestvérek vagy épp a mozaikcsaládok ügye.²⁹ Ebből a szempontból igen beszédes, hogy a családot érintő krízishelyzetek közül a gyermektelenség témája az egyedüli, amely megjelenik Bornemisznál, de különösebb útmutatást nem nyújt a kérdésben.³⁰ A prédikációk tehát nincsenek tekintettel azokra, akik nem férnek bele a szokványos családképbe, mindenesetre a célközönség olykor igen részletes „utasításokat” kap azt illetően, miképp is kell működtetni egy családot. Különösen érdekes példa erre Bornemisznál az a részlet, amely egy ünnepnap ideális megülesének módját adja elő: a reggeli dicséret, zsoltározás, imádkozás, prédikációhallgatás, úrvacsoravétel és az ebéd utáni dicséretet követően csak úgy térhet haza isteni magasztalástól zengve a család a második prédikációról, hogy előtte: „az gyermekskéket a katekizmusból a keresztyéni tudománynak fundamentomiból”³¹ tanítanak. Az ünnepnek, annak a napnak tehát, amely leginkább megközelítheti itt a földön az ideális életformát, kicsiny és nagy akkor válik egyaránt a részévé, hogyha tisztességes családjuk van, a szülők pedig tisztességes polgárai saját közösségüknek.

A gyermekség kettőssége

Miközben a felfebb idézett beszédek minél inkább idealizálni igyekeznek a 12 éves Jézust és gyermekkorát, az átlagos gyermekeket általában felemásan értékelik. Egyrészt áldásként tekintenek rájuk, akik révén Isten méltó terhet ró a

²⁸ COUDERT, „Educating Girls”, 389.

²⁹ Beszédes lehet a hiány is. A gyermek- és családtörténetben újabban, szemben ezekkel a prédikációs szerzőkkel, egyre gyakrabban lépnek ki a kutatók a magcsalád kereteiből. Lásd: ERDÉLYI Gabriella, „Bevezetés. Özvegystratégiák és árvasorsok”, in *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940*, szerk. ERDÉLYI Gabriella, Magyar történelmi emlékek. Értekezések. Magyar családtörténetek: tanulmányok 5, 7–34 (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020); ERDÉLYI Gabriella, „A szülői szerepek és a történetészek”, in *Anyák és apák: Szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a patriarchális családban (1500–1918)*, szerk. ERDÉLYI Gabriella, Magyar történelmi emlékek. Értekezések. Magyar családtörténetek: tanulmányok 7, 11–26 (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021).

³⁰ A férfiak esetében ez oka lehet szerinte a válásnak, a nők meddősége viszont nem válóok, hiszen a bibliai példák miatt méltán mondhatja, hogy „az magtalan asszonyi állapotok felől nem szólhatunk oly nyilván, mert gyakorta nagy későre is Isten megáldotta némelyeket” (BORNEMISZA, *Postilla II*, 118°).

³¹ Uo., 29°.

szülőkre, másrészt hitbéli korlátaikat hangsúlyozzák. Az istennek tetsző gyermeknevelés ebben a tekintetben összekapcsolódik a túlvilági jutalom ígérétevel: a helyes nevelés eredményeképp a gyermekek nemcsak a gyülekezet tiszteletreméltó tagjaivá, hanem Isten országának polgáraivá is válhatnak, szüleiket is hozzásegítve mennyországba jutáshoz. Ezzel kapcsolatban fogalmazza meg Telegdi³² és Kulcsár³³ egyaránt, hogy a szülőknek meg kell tanulniuk azt, hogy a gyermekük értékes ajándék és nemes dolog, akiért felelősséget kell vállalniuk.

A vízkereszt utáni második vasárnapra szóló beszédekben mindig szó esik arról is, hogy a házasság egyik célja az utódnemzés.³⁴ A gyermekeket Isten fiainak nevező Telegdi ezt így fogalmazza meg: „nemcsak avégre, hogy e földön sokasodjanak az földi emberek, hanem hogy inkább épüljön az anyaszentegyház, nevedjék száma az Isten fiainak, legyenek sokan, kik esmerjék, éljék és tiszteljék az Istent.”³⁵ Ennek fényében különösen érthető, hogy miért ítélik el a prédikátorok azokat, akik úgy házasodnak, hogy ne lehessen gyermekük. Nem szabad azonban azt sem felednünk, hogy a gyermek értékét teljes egészében az Istennel való kapcsolatának milyensége adja: „Senki azért ne gyönyörködjék afféle gyermekinek sokaságában, az kik istentelenek, és isteni félelem nélkül valók, hanem gyönyörködjenek abban, ha oly fiakat hagy utána, az kik félik az Istent. Mert jobb egy istenfélő fiú, hogysen mint ezer istentelen, és hasznosb embernek gyermektelen meghalni, hogysen mint istentelen fiakat hagyni”³⁶

A házasságról Bornemisza is szól, ráadásul postilláinak második kötetében kétszer is előkerül ez a téma.³⁷ Ezekben a szövegekben úgy jelenik a gyerme-

³² „Drága dolog az magzat, kit Isten teremt és csodaképpen táplál anyjának méhében, okos lelket ad bele, és elevenen hoz ki ez világra: Úgy viseljetek azért gondot reájuk, hogy számot adhattatok róluk ítélet napján.” – TELEGDI, *Az evangéliomoknak magyarázattyanac elseo resze*, 218.

³³ „[M]eggondolják, mely igen nemes állat legyen az gyermek, melyet önnön maga formált és alkotott az felséges Isten az anyának méhében”; „Szükség azért, hogy Istennek ajándékinak ismerjék lenni, és az ű javokért köszönyörödjenek az Istennek.” – KULCSÁR, *Postilla*, K8°.

³⁴ „Istentől szöröztetvén nemzésnek okáért” (BEYTHE, *Az evangéliomok magyarázattii*, 58°). – „Másod oka, magzatoknak szaporodása. Mert ez által akarja az Úristen megtartani az emberi nemzetet, és az keresztyéni gyülekezetnek magyából építeni meg az angyali romlást” (KULCSÁR, *Postilla*, L°).

³⁵ TELEGDI, *Az evangéliomoknak magyarázattyanac elseo resze*, 254–255.

³⁶ Uo., 221–222.

³⁷ A házasságról szólva egyéb problémákat is felhoz a gyermekeket illetőleg. A legsúlyosabb a már említett vegyes házasság (BORNEMISZA, *Postilla II*, 95°–95°). A születendő gyermekek szempontjából azt tartja egészségesnek, ha nem idős korában néz az ember a gyermekáldás elé (Uo., 96°), viszont a házasságra lépés alsó korhatárát is meghúzza: „az szülék is viszontag ne siessenek még kisedd korokban öszvekötelezni őket, míg eszek nincsen a házassághoz, hanem várjanak az Úristentől, mikor annak alkalmas idője” (Uo., 97°). Mivel a normatív szabályozás nincs összhangban a praxissal, a tiltások némelyike biztosan a bevett gyakorlat ellenében fogalmazódik meg: a gyerek-

kek áldás volta, hiányuknak fájdalma³⁸ és „üdvözítő” szerepük, hogy közben a szülőket jelen világban is gyönyörködtető, kedves lényekként írja le Bornemisza őket: „az házasságnak csak az magzatok volnának gyümölcsei, és fő vigasztalási és gyönyörűségi, mind ez világ szerént, mind a más világ szerént”³⁹. Vagy: „[e]z világnak minden egyéb gyönyörűségi elmúlnak, de az híveknek magzatjok ez után is őket mindörökké gyönyörködtetik”.⁴⁰ Az örömforráson túl a gyermek egyfajta eszköz is Bornemisznál, aki fenntartja szüleinek emlékezetét: „az te emlékezeted sok földre kiterjed, és az holtod után is örökké megmarad, mert a te gyermekid holtod után a te lábod nyomdokát követik, kik az Űristent félik és dicsérik”.⁴¹

Hangsúlyozni kell azonban, hogy nem mindig a közkeletű bájos frázisok köszönnek vissza a prédikációskötetek lapjairól. A prédikátorok ugyanis gyakran határozottan negatív színben tüntetik fel a gyermekeket. A jézusi intés – „Engedjétek hozzám jönni a gyermekeket” (Mk 10,14; Lk 18,16) – ugyan megjelenik náluk, de nem a gyermekek tisztaságára vagy ártatlanságára következtetnek ebből, hanem a hitre tanítás szükségességéről beszélnek.

A következő helyek például a gyermekek együgyűségét, erőtlenségét emelik ki: „Hogy innét tova ne legyünk gyermekek, kik testova habozunk, és a tanításnak minden szélével alá-fel hordoztassunk”⁴² (Ef 4,14); „hasonlatossá lévén mihozzánk, az gyermekségnek erőtlenségét felvevő”⁴³; „Jaj az száz esztendő gyermekeknek, azaz aki soha nem tud Isten szerént okoskodni, soha az balgatagságot el nem hagyja, soha az tökéletességet nem követi”⁴⁴ (Ézs 65,25 alapján).

A gyermek ilyesfajta lekicsinylő megközelítése összefüggésben áll azzal, hogy a prédikációk nem kimondottan csak az életkor szerinti gyermekek pozícióját tárgyalják. A megfogalmazott tanácsok és elvárások (kötelező tiszteletadás, engedelmisség) tehát a szülők akármilyen korú gyermekeire és az alárendelt helyzetben levő személyekre is érvényesek. Fogalomhasználatát tekintve Teleg-

kornak ugyan mesterségesen is véget lehet vetni a házasság intézményével, a következő életszakasz sajátosságai, hogy „esze legyen” hozzá a házasfeleknek, azonban nem járnak automatikusan együtt ezzel a ceremóniával.

³⁸ „És ha valamelynek méhét berekesztötte az Űristen, hogy magzatjok nem volt, azt ők nagy ostornak és szidalomnak tartották” (BORNEMISZA, *Postilla II*, 105°); „az istenfélő jámbor házások éjjel-nappal kéri az Űristent, hogy az ő házasságokat áldja meg jó fiakkal és jó leányokkal” (Uo., 105°).

³⁹ Uo., 105°.

⁴⁰ Uo., 105°–105°.

⁴¹ Uo., 106°.

⁴² Uo., 75°.

⁴³ TELEGDY, *Az evangéliomoknak magyarázattyanac elseo resze*, 226.

⁴⁴ Uo., 226–227.

di mindvégig megmarad a szülő–gyermek közti viszony szabályozásánál, a többi szerző viszont a társadalmi rend egyéb alárendeltségi viszonyaira is rászabja mondanivalóját.⁴⁵ Bornemisza a foliopostillában ugyanabban a tanúságban tárgyalja a szülők és gyermekek kötelességeit, mint amelyben „minden fejedelmeknek és gazdáknak, és alattokvalóknak tisztokról”⁴⁶ beszél. A prédikációkban tehát azzal találkozunk, hogy a gyermekség nem életkorhoz, hanem egyféle függésben levő státushoz köthető.⁴⁷ A szülő–gyermek közötti kapcsolathoz hasonló dinamikával működnek a gazda–szolga, mester–inas közötti interakciók is; a szülőknek nemcsak a gyermekei, hanem házi cselédjei felé is kötelessége a hitre és a jó erkölcsökre nevelés.

A másik, ami miatt negatív színezetet kap a gyermekség, az az erős vélekedés, miszerint a gyermekek bűnösök⁴⁸ („kicsinységünkől fogva mi csak gonoszra vágyódunk”)⁴⁹, és ezt a bűnös természetet csakis szigorú neveléssel és állandó fegyelmezővel lehet kordában tartani: az ilyen nevelési és fegyelmezési módszerek alkalmazásával lehet a rossz, bűnös gyermekeket jobba tenni. Mindezekről Telegdinél, Kulcsárnál és Bornemisza foliopostillájában is értesülünk.

⁴⁵ „Mennyibe kellessek engednünk szüleinknek és minden előttünk járóknak (BORNEMISZA, *Postilla II*, 71). – „[É]s szüleinket, fejedelmünket és tanítóinkat tisztelnünk, hogy az Istennek ismereti megmaradhasson közöttünk” (KULCSÁR, *Postilla*, L2). – „[E]ngednünk kell szüleinknek és fejedelmünknek” (BEYTHE, *Az evangéliumok magyarázatii*, 56).

⁴⁶ BORNEMISZA, *Foliopostilla*, LXXXVI.

⁴⁷ A késő középkori és kora újkori Angliával kapcsolatban számos gyermekkortörténetész kimutatta már, hogy a gyermekség gyakran egy viszonyfogalom, a hatalmi szereplőkhöz képest meghatározott [Edel LAMB, *Performing Childhood in the Early Modern Theatre: The Children's Playing Companies (1599–1613)*, *Early Modern Literature in History* (h. n.: Palgrave Macmillan, 2009), 4]; hogy a gyermekség fogalma kiterjeszhető minden függésben lévő személyre [M. J. TUCKER, „A gyermek mint kezdet és vég: gyermeknevelési szokások a 15–16. századi Angliában”, in *A gyermekkor története: Szöveggyűjtemény*, szerk. PUKÁNSZKY Béla és VAJDA Zsuzsanna, ford. PUKÁNSZKYNÉ KIRÁLY Katalin, 211–232 (Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1998), 245]; hogy néhány szolga számára csak ez, a gyermeki életszakasz jut osztályrészül olyan értelemben, hogy nem kerülnek át a felnőttkorba, kortól függetlenül fiú vagy lány lesz a megszólításuk [Barbara A. HANAWALT, *Growing Up in Medieval London: The Experience of Childhood in History* (New York–Oxford: Oxford University Press, 1993), 174].

⁴⁸ Anna FRENCH, „‘All Things Necessary for Their Salvation?’: The Dedham Ministers and the ‘Puritan’ Baptism Debates”, in *Childhood, Youth and Religious Minorities in Early Modern Europe*, eds. Tali BERNER and Lucy UNDERWOOD, *Palgrave Studies in the History of Childhood*, 75–98 (h. n.: Palgrave Macmillan, 2009), 93–94.

⁴⁹ BORNEMISZA, *Foliopostilla*, 86.

A jobbá tehető gyermek

Ebben az imént említett három kötetben egy igen részletes katalógussal találkozunk a befogadó, melyből kiderül, hogy három fő pilléren nyugszik a gyermek megjobbítása: ezek az az Isten ismeretére és a hitre való nevelés, a jó erkölcsökre való szoktatás, illetve a fenyítés.

A hitre való nevelésnek a következő példáit adják a szerzők: ceremóniakon, ünnepeken való részvétel, Isten igéjének és a prédikációknak a hallgatása és az igaz tudomány elsajátítása. Az igaz tudományra nevelés mikéntjét Bornemisza különböző helyeken legalább négyszer elismételi, lényegében a *Négy könyvecskéje*⁵⁰ első részének kivonatát adja (a hit ágazatainak ismerete, a tízparancsolat, az Úr imádsága, a szép könyörgések és hálaadások, a keresztesítés és az úrvacsora jelentésének ismerete). A tanulás hatékonyságával kapcsolatban Bornemisza kiemeli a különleges alkalmaknak a memóriára való jótékony hatását, legyenek ezek pozitív (pl. ünnepek)⁵¹ vagy negatív töltetűek (pl. kivégzések). A hitbéli nevelődés velejárója a szülő és gyermeke közötti megbeszélés, kikérdezés, ellenőrzés: „[m]ikor az prédikációrul hazajűnnek, megkérdeje tőlük, ott mit tanultanak, és arra gondot viseljen, hogy jó idején megtanulják az keresztyéni tudománynak fundamentomit”;⁵² „Isten parancsolja, hogy mi az ő törvényit és az ő cselekedetit megbeszéljük az mi fiainknak”.⁵³

A hitben való elmélyedés mellett a jó erkölcsök és a tisztességes magatartás hangsúlyozása sem marad el. Ez egybecseng Vajda Zsuzsanna azon megállapításával, hogy a polgárosodás kezdeteitől számítva a születés mellett az érdem, a jó hírnév is meghatározó lesz az emberek megítélése szempontjából;⁵⁴ szerepet kapnak a társadalmi érintkezés és a viselkedés szabályai, ahogyan erre az illetankönyvek egyre nagyobb számú megjelenéséből is következtetni lehet.⁵⁵

⁵⁰ BORNEMISZA Péter, *Négy könyvecskéje Keresztyéni Hitnek Tudományarol* (Sempte: [typ. Bornemisza], 1577). RMNY 396.

⁵¹ „Minden ünnepnap az közönséges tanuló és imádkozó helyre vitessenek, mert az mit akkor lát avagy hall, megemlékezik róla, valamit az új fazékba öntesz, annak a szaga sokáig megtettségik” (BORNEMISZA, *Foliopostilla*, LXXXVI). Azon kívül, hogy az ünnepnap erős memóriaformáló hatását kiemeli, még azt is megjegyzi, *tabula rasa* helyett új fazékról beszélve, hogy a gyermeket érő ingerek, hatások mennyire meghatározóak lesznek a későbbi életére nézve.

⁵² TELEGDI, *Az evangéliomoknak magyarázatyanac első része*, 219.

⁵³ BORNEMISZA, *Foliopostilla*, LXXXVI.

⁵⁴ VAJDA Zsuzsanna, „Víták a gyermekkor történeti kutatásában”, *Pszichológia* 17 (1997): 285–300, 288.

⁵⁵ Uo., 287; KLANICZAY Gábor, „Udvari kultúra és a civilizáció folyamata”, in *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, 17–51 (Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1987).

Az érdem és a hírnév elnyerhetőségével hozza összefüggésbe Vajda a tanulás jelentőségének a megnövekedését is:⁵⁶ a munkára való nevelés, mesterségre való taníttatás mindhárom szülői kötelességeket taglaló prédikációban megjelenik. Végteére is a biztos egzisztencia lesz a kulcsa annak, hogy a gyermeki státusból a felnőtt státusba lehessen lépni. Telegdinél még egyfajta differenciálást is találhatunk: aki képtelen az írásra és deáki tudományokra, az tanuljon kézműves mesterséget, vagy adják a szülei egy jámbor, istenfélő vitéz ember alá, hogy majd vitézkedéssel és fegyverével keresse meg a kenyerét.⁵⁷

Emellett az is megfogalmazható, hogy a taníttatásra és a mesterség elsajátítására buzdítás, már ahol ez megjelenik, a postilláskötetek célközönségét is behatárolja, hiszen a polgárság körében lehetett kiemelten fontos, hogy a szülő lehetőséget biztosítson egy létfenntartó szakma elsajátítására a gyermeke számára. Nemeskürty is kiemeli, hogy ezeknek a postillagyűjteményeknek a városi polgárok lehettek az elsődleges címzettjei,⁵⁸ és ez talán fordítva is elképzelhető: az ő igényük hívta életre ezeknek a köteteknek a megírását és megjelentetését. Bornemisznál a munkára szoktatás, nevelés ekképpen jelenik meg: „[m]indenkor valami jó dolgokban legyenek foglalatások. Szoktattassanak valami oly mesterségre is, kiből éltsék is magokat, hogy végre lopók, hazugok, avagy koldosok ne váljanak benne, szegénységek miatt”.⁵⁹ A részletből kiviláglik, hogy Bornemisza a társadalmi problémákat a bűn olyan melegágyainak tartja, amelyeket csak akkor lehet megszüntetni, ha a szülők biztos megélhetést nyújtó mesterségre taníttatják gyermeküket.

A szülői kötelességek utolsó, ám nem kevésbé fontos pontja a kellő fegyelmezés. Ennek verbális változata is fontos szerepet kap, többnyire azonban a fizikai ráhatásban látják a regulázás legjobb eszközét. Lloyd deMause keserűen jegyzi meg, hogy a gyermekkor történetében a bántalmazott gyermekekből olyan felnőttek lettek, akik aztán szintén verték saját gyermekeiket,⁶⁰ tehát ez a nevelési módszer láncreakciót indított el és folyamatosan továbbhagyományozódott.

A szerzők a testi fenyítésről, a vesszőzésről úgy beszélnek, mint a szülői szeretet megnyilvánulásáról. Egyértelművé teszik, hogy az engedékenység egyenesen a

⁵⁶ VAJDA, „Víták a gyermekkor történeti kutatásában”, 288.

⁵⁷ TELEGDI, *Az evangéliomoknac magyarazattyanac elseo resze*, 221.

⁵⁸ NEMESKÜRTY István, „A XVI. század utolsó három évtizedének postillairodalmából”, *Irodalomtörténet* 45 (1957): 453–466, 453–454.

⁵⁹ BORNEMISZA, *Foliopostilla*, LXXXVI.

⁶⁰ Lloyd DEMAUSE, „A gyermekkor története – részletek”, in *A gyermekkor története: Szöveggyűjtemény*, szerk. PUKÁNSZKY Béla és VAJDA Zsuzsanna, ford. VAJDA Zsuzsanna, 13–41 (Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1998), 27.

gyermek elkárhozásához vezet.⁶¹ Telegdi és Bornemisza szinte ugyanúgy fűzik össze az általuk idézett bibliai helyeket,⁶² pusztán annyi különbség van kettejük között, hogy Bornemisza hozzáteszi majd a lezárásban: a verés ne rongálja a gyermeket, néha szép szóval vagy ajándékokkal is el lehet érni a kívánt hatást. Az egyetlen explicit nemi különbségtételre is itt kerül sor, jellemzően egy idézet jóvoltából (Sir 7,23–24): „Ha fiaid vannak, tanítsd őket fegyelemre, és kicsi kortól kezdve hajlítsd meg nyakukat. Ha lányaid vannak, vigyázz a testükre, ne légy elnéző irányukban.” A nemi megkülönböztetés általános hiánya azt jelezheti, hogy az elvárt viselkedés (engedelmesség, tisztességes magatartás, hittételek ismerete) ebben a gyermeki korban még mindenkire egyformán érvényes. A másik lehetőség az, hogy alapértelmezettként a fiúgyermekekre vannak szabva ezek a nevelési tanácsok.

A gyermekek akkor távoztathatják el maguktól hatékonyan a bűnt, ha kötelességeiknek eleget tesznek, vagyis Jézus példáját követve egyre jobbakká válnak.

⁶¹ Allison P. Coudert a lányok kora újkori neveléséről beszélve kiemeli, hogy a szülői szeretet veszélyes tudott lenni olyan szempontból, hogy arra vezethette a szülőket, hogy elnézzék a gyermekeik hibáját, így pedig azok az elkárhozás útjára jutottak. A fegyelmezés ilyen formán élet-halál kérdése lett (COUDERT, „Educating Girls”, 391, 397). – Fogalmazhatunk úgy, hogy inkább az engedelmesség a veszélyes, hiszen az üdvözülés mint cél szempontjából éppenséggel a kemény bánásmód, a szigorú szabályok és a gyermekek alárendeltsége számíthatott a szeretet kifejeződésének (BERNER and UNDERWOOD, „Introduction”, 31).

⁶² „[H]ogy fölöttébb való engedelmességgel szájokra ne eresszék gyermekeket, megfedjék őket az vétekrül. Arra inti Salomon a szülőket, hogy vesszővel kergessék ki gyermekcseikből az balgatagságot. Héli pap jóra inti vala, és feddi vala az gonoszságrul fiait [...], de miért hogy az ő érdemek szerint meg nem bünteté, mind velek egyetembe megbüntetteté Istenül. Sokan vannak az szülék közül, kik inkább szeretik testeket az ő gyermekeknek lelkeiknél, örömesben eltűrik akármely nagy véteket is, hogy sem mint az vesszővel őket megsújtának. Nem gondolják meg, hogy nem igazán szereti, sőt gyűlöli az ő fiát, valaki kéméli tüle a vesszőt, mert ha szeretnéje, nem eresztenéje őket az kárhozatnak útára [...], ne vond meg gyermekedül, azt mondja a bölcs, az fegyelmet, mert nem hal meg tüle, ha az vesszővel megütögeted őket. [...] Ha fiaid vannak teneked, hajtsd meg őket gyermeksegektül fogva, ha leányid vannak, őrizd az ő testeket, és ne mutass víg orcát hozzájuk. [...] És valaki örülni akar gyermekinek, azzal mutassa meg hozzájuk való szerelmét, hogy szüntelen fedje és ostorozza őket.” (TELEGDI, *Az evangéliomoknak magyarázattyanac elseo resze*, 219–220). – Illetve: „az szülék azért igen vigyázzanak az ő gyermekek nevelésére, az mint Szent Pál is inti őket, Ephes. 6, kik nem csak szép szóval, az fenytékkal is reá szoktassák őket. Erről így szól Szent Pál: Szülék, az Úr félelmébe fenyték alatt neveljétek az ti gyermeketeiket. Mond az bölcs is: aki az vesszőt kéméli gyermekétül, az gyűlöli őket. Mond Sirák is: Ha fiaid vannak, tanítsad őket, mind kicsinysegektül fogva. Ha leányid vannak, megőrizd az ő testeket, és magad meg ne vidámitad elörték. Ismét 30. Éltesd az te gyermekedet, és ő is életet tégedet. Ha játszol ő vele, megszorít: ne mosolyogj ő reá, hogy meg ne bántassa veled. Példa az Héli pap, ki egy nap vesze fiaival, 1 Re.: 4, hogy fenyték alatt nem tartotta őket. Viszont példa az Úristen is, az ki megvesszőzi azt, az kit szeret, mint az jó atya is az ő szerelmes fiait” (BORNEMISZA, *Foliopostilla*, LXXXVI).

Ezek a kötelességek – az engedelmisségen és a szülők tiszteletén kívül – többnyire párhuzamba állíthatók a szülők egyes kötelességeivel: a prédikátorok az Isten tiszteletére, parancsolatainak megtartására, a tudós emberektől való tanulásra, jó társaságban való forgolódásra, munkára és a lustaság eltávoztatására buzdítják hallgatóikat.

Az intések és kötelességek megfogalmazása közepette néha beszüremkedik a rossz gyermek képe is a beszédekbe. A Bibliából visszatérő példát jelentenek erre Éli papnak a fiai, akiket csak szép szóval igyekezett rendre utasítani szelíd apjuk, aki testi fenyítéket sosem alkalmazott. A rossz gyermek képét a hétköznapi életből vett példákkal is árnyalják: „oly hálaadatlanok szoktanak az emberek szüleiknek lenni, hogy egy szegény paraszt néha tíz gyermeket is feltart kapálásával, és mind tízen sem tartják űtet el vén korában, hanem kudulni hagyják”;⁶³ „[p]anaszolkodik némely ember fiaira, hogy nem böcsülik űtet, vajon micsoda annak az oka? mert ű sem tisztelte az ű atyját, anyját, és azon mértékkel méret Isten neki, mellyel ű mért szüleinek”;⁶⁴ „nagy sokan panaszkodnak az ű gyermekeknek engedetlenségek felől: de azt meg nem gondolják, s eszükbe sem jut nekik, hogy nyilván megbüntettetnek az Istenől érettek, hogy Istennek áldomása nélkül akarnak jámborokká tenni az ű gyermekeket: mely Istennek áldomásáért igen ritkán, avagy inkább soha nem könyörgöttek az űristennek”.⁶⁵

Ezekben az esetekben a gyermek kifejezésnek nem feltétlenül az életkor által behatárolható jelentése az elsődleges, sokkal inkább a 'gyermeke valakinek' értelem kerül előtérbe. Az elrettentő példák így tudják a szülőkhöz sulykolni, hogy amennyiben nem veszik kézbe gyermekeik előírások szerinti nevelését, számolniuk kell hanyag nevelésük negatív következményeivel. A rosszul nevelt gyermek nemcsak a szülők üdvözülésére vet árnyékot, hanem magában rejti azt a kockázatot, hogy a következő generációk is helytelenül nőnek majd fel. A vizsgált, vízkereszt utáni első vasárnapra írt prédikációk középpontjában tehát alapvetően az áll, hogy a gyermekek sorsa az őket nevelő szülők kezében van, így a szülői mivolt egyben óriási kötelességet is jelent.⁶⁶ Ebből is látszódik, hogy elsődlegesen a szülőre kerül a fókusz, a gyermek alakja és hatóereje⁶⁷ meglehetősen háttérbe szorul.

⁶³ TELEGDI, *Az evangéliomoknak magyarázattyának elseo resze*, 224.

⁶⁴ Uo., 225.

⁶⁵ KULCSÁR, *Postilla*, K8^r.

⁶⁶ Albrecht CLASSEN, „Philippe Aries and the Consequences History of Childhood, Family Relations, and Personal Emotions: Where Do We Stand Today?”, in *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance: The Results of a Paradigm Shift in the History of Mentality*, ed. Albrecht CLASSEN, 1–65 (Berlin: De Gruyter, 2005), 64. Hozzáférés: <https://doi.org/10.1515/9783110895445>.

⁶⁷ BERNER and UNDERWOOD, „Introduction”, 26.

Függelék: A tanulságok

	Bornemisza 1574; 1'-76'.	Telegdi 1577: 212- 227.	Kulcsár 1579: K5'- L2'.	Beythe 1584; 53'-57'.	Bornemisza 1584: 83'-90'.	
1	A (első két prédikáció): 1'-62'.	A: 214-217.	A(+E+J): K6'-K8'.	A: 54'-55'.	H: 84'-85'.	A. ünnep
2	E: 63'-69'.	B: 217-221.	B: K8'-L1'.	D: 55'-56'.	A: 85'-86'.	B. szülők tisztii/kötelessége
3	I: 69'-70'.	C(+G): 221- 227.	C: L1'-L2'.	C: 56'.	B+C: 86'-87'.	C. gyermekek (és alattvalók) tisztii/ kötelessége
4	F: 70'-71'.			G: 56'-57'.	D: 87'-88'.	D. Mária és József felelőkenysége; a szülők hibái
5	C: 71'-74'.			(F)	E (+J): 88'-89'.	E. Mária és József keserűsége (általában a szülők és a hívek kötelessége)
6	C: 74'-74'.				G (+I): 89'-89'.	F. Jézus és a bölcsék közötti beszélgetés
7	J: 74'-75'.					G. Jézus növekedett emberség szerint
8	G: 75'-76'.					H. biztonyságok Krisztus felől (a mai evangéliumban)
						I. hol kell megtalálni az elveszett Krisztust
						J. Mária gondolkodik az Isten ígétéről

First Sunday after the Epiphany: About the Duties of Parents and Children

The sermons written for the first Sunday after the Epiphany, according to the medieval order of the *pericopes*, are based on the story of 12-year-old Jesus teaching in the temple (Luke 2:41-52). Therefore, the duties of parents and children are usually presented in these sermons. A following of this pericopal tradition can be found among 16th-century Hungarian publications in the books of the pastors Péter Bornemisza, István Beythe and György Kulcsár, and the priest Miklós Telegdi. Through their sermons, I examine how these authors wrote about the 'good' and the 'bad' child as well as what methods they offered for improving the behaviour and morals of said 'bad' child.

In describing the duties of children and parents, we do not encounter conflicting places among different authors; even if they belong to different denominations they seem to complement each other. In the case of a good child, obedience and acceptance are key values, while a bad child is primarily characterized by disrespect and ingratitude towards the parents. The parental duty of taking care of a child is described in three main guidelines: knowing God and nurturing faith; getting used to good morals; discipline and chastisement.

Apart from these duties, children and childhood are represented in a contradictory way throughout these texts. On the one hand, the child appears to be a blessing from God, but on the other hand, childhood is viewed as a time of weakness, foolishness and worthlessness.

In these sermons, the focus is on the parents and parenting is described as the duty of supervision and control. The fate of children is in the hands of those who raise them. If parents pray to God and give thanks to him, accustom their children to true faith and good morals, and discipline them regularly, then children can embark on the path to a better childhood and justification.